

SKUTKI ROZWODU RODZICÓW – Z PERSPEKTYWY DOROSŁEGO ŻYCIA

JÓZEFA BRĄGIEL

ABSTRACT. Brągiel Józefa, *Skutki rozwodu rodziców – z perspektywy dorosłego życia* (The effects of parental divorce – from the perspective of the adult life). *Roczniki Socjologii Rodziny*, XI, Poznań 1999. Adam Mickiewicz University Press, pp. 175-182. ISBN 83-232-0988-X. ISSN 0867-2059. Text in Polish with a summary in English.

Józefa Brągiel, Uniwersytet Opolski (University of Opole), ul. Oleska 48, 45-052, Opole, Polska–Poland

I. WPROWADZENIE

Rozwód małżonków jest zjawiskiem w życiu rodziny, które zmienia całe dotychczasowe jej funkcjonowanie, najpierw poprzez konflikt małżeński trwający między małżonkami, a następnie poprzez konieczność życia w rodzinie niepełnej, tj. bez stałej obecności jednego z rodziców. Obydwie sytuacje są prawie zawsze traumatycznie przeżywane, szczególnie przez dziecko, na co zwraca uwagę M. Ziemska (1973). Konflikt między rodzicami przeżywany jest przez dziecko bardzo silnie, głównie jako zagrożenie poczucia bezpieczeństwa i własnej wartości. Odejście jednego z rodziców z domu uświadamia dziecku, że nie ma żadnego wpływu na swój los i swoje „przeznaczenie” i nie może zapobiec utracie drugiego rodzica. Nikt nie potrafi go ochronić przed tym wydarzeniem, nawet jego rodzice. Uczucie własnej bezsilności potęgowane jest koniecznością opowiedzenia się po stronie jednego z rodziców i potępienia drugiego, najczęściej tego, który opuścił dom, chociaż dzieci w głębi duszy posiadają przekonanie, że winę za rozwód ponoszą oboje rodzice. M. Ziemska (1973) podkreśla, że utrata rodzica jest dla dziecka zawsze szokiem uczuciowym i pozostawia w nim trwałe urazy, który może doprowadzić do występowania u dziecka lęków, wywołać depresję czy też pewne objawy nerwicy.

Najtrudniejszy dla całej rodziny i najbardziej zaburzający osobowość dziecka jest fakt trwania konfliktu między rodzicami, gdyż – jak już wcześniej wspomniano – burzy on poczucie bezpieczeństwa dziecka i wnosi wiele niepokoju i obaw, nawet

wtedy, gdy jest przez rodziców starannie ukrywany. Jeśli rodzice nie kryją przed dzieckiem swej niechęci wobec siebie i bez skrupowania w jego obecności kłócą się, a nawet biją, dziecko przeżywa to bardzo głęboko i boleśnie. W jeszcze gorszej sytuacji jest dziecko, kiedy rodzice zachęcają je do włączenia się w konflikt między nimi lub gdy jest ono zmuszane do aktywnego udziału w ich rozgrywkach czy re-spektowania pewnego stworzonego przez rodziców układu dla niego niekorzystnego, np. niewidywania się z ojcem mimo wielkiego wzajemnego przywiązania (Stojanowska 1997, s. 58).

Samopoczucie dziecka w sytuacji konfliktów rodziców ulega zdecydowanie pogorszeniu, a czasem prowadzi wręcz do chorób. W. Stojanowska (1997, s. 68) prowadziła badania nad skutkami konfliktu między rodzicami doświadczanymi przez dziecko i stwierdziła, że najczęściej występującą reakcją u badanych dzieci były objawy neurotyczności (27,2%), dotyczyły one przede wszystkim dzieci bez odporności na stres. Te z dzieci, które znajdowały oparcie w jednym z rodziców, były bardziej odporne na stres i nie przeżywały tak intensywnie utraty drugiego rodzica (23,5%). Były to przeważnie dzieci włączone w konflikt rodziców, wybierały one sobie „wodzina” w tej „wojnie”, którym stawiała się matka lub ojciec. Zdaniem cytowanej autorki niszczyielskie oddziaływanie konfliktu rodziców na tę grupę dzieci jest innego rodzaju, może nawet gorsze niż skutki w postaci objawów neurotyczności, gdyż zakłóca ono prawidłowy rozwój ich osobowości i utrwała niechęć do jednego lub obojga rodziców.

W wyniku konfliktu małżeńskiego zmieniają się też wzajemne relacje między matką a ojcem oraz między rodzicem a dzieckiem. W. Stojanowska (1997, s. 70) badając ten problem zauważa, że stosunki między rodzicami a dziećmi w tej sytuacji też przestają być przyjazne. Matki częściej traktują dziecko instrumentalnie (16,6%) niż ojcowie (10,1%), mimo to dzieci częściej przejawiają pozytywny stosunek do matek (32,2%) niżeli ojców (26,7%).

Drugą sytuacją traumatyczną jest dla dziecka wzrastanie w rodzinie z jednym wzorem osobowym. Dzieci przeżywają frustrację wskutek porównywania swej sytuacji jako mniej korzystnej z sytuacją innych dzieci (Goode 1956), co już w sposób bardziej różnorodny rzutuje na chęć osiągnięcia sukcesu w szkole.

Cechą charakterystyczną rodzin niepełnych za sprawą rozwodu jest to, że drugi rodzic, mimo iż odchodzi z domu, może i powinien pomagać w opiece i wychowaniu dziecka oraz wspierać je, głównie przez dobre kontakty z nim. W praktyce dzieje się różnie, dlatego należy podkreślić, że na rozwój dziecka oraz chęci i możliwości sięgania przez nie po sukces szkolny działają dodatkowo inne czynniki, które nie występują w rodzinach pełnych. Należą do nich:

- zmieniona struktura rodziny i w konsekwencji zmienione zachowanie rodzica w roli matki, ojca,
- zmieniona jakość interakcji dziecka z dorosłymi wynikająca z faktu braku ojca lub matki w codziennym życiu rodzinnym,

– stosunkowo więcej interakcji z jednym rodzicem, tym który opiekuje się dzieckiem, najczęściej matką.

Sytuację materialno-bytową rodzin rozbitych charakteryzuje ewidentne pogorszenie warunków egzystencji, a w dużej liczbie również niedostatek, który osiąga szczególnie rodziny wielodzietne (Pielka 1983). Z badań J. Brągiel (1990) wynika, że 85,4% rodzin rozwiedzionych żyje w trudnych warunkach materialnych, a 80% samotnych kobiet stawia sprawy finansowe na pierwszym miejscu wśród swych problemów i trudności życiowych. Rodziny niepełne zapewniają dziecku zdecydowanie gorsze warunki do nauki w domu niżeli pełne (Brągiel 1990, s. 70), a brak stałego miejsca do nauki wcale nie jest rzadkością. Również ze względu na poziom wykształcenia matek dzieci z rodzin niepełnych mają gorsze warunki osiągania sukcesu, niżeli ich rówieśnicy z rodzin pełnych (Brągiel 1990, s. 74).

Samotny rodzic dysponuje też mniejszą ilością czasu na kontakty, a więc i stymulację rozwoju dziecka.

Fakt rozbitcia rodziny rzutuje na dziecko głównie poprzez zmienione oddziaływanie rodzica, przy którym dziecko pozostaje (Wojciechowska 1984). Jedną z głównych różnic, jakie występują w rodzinie rozbitej w porównaniu do rodziny pełnej są różnice w reakcjach rodziców na stres. W rodzinie pełnej najczęściej jest tak, że w traumatycznych wydarzeniach dotyczących rodziny jeden z jej członków doświadcza ich mniej boleśnie, przez co jest zdolny do udzielania swego wsparcia bardziej cierpiącym, co łagodzi przeżywanie stresu. Tymczasem rozbitcie rodziny jest specyficznym wydarzeniem, które w przeciwieństwie do innych przebytych wydarzeń mających miejsce w rodzinie działa silnie stresująco na wszystkich jej członków – rodziców i dzieci. Jest więc najczęściej tak, że wszyscy potrzebują wsparcia i złagodzenia przeżywanego stresu. Rodzice borykający się z własnym problemem opuszczenia, osamotnienia, smutku i beznadziejności z powodu rozpadu małżeństwa, nie stanowią w tym czasie oparcia dla swego dziecka. Najczęściej jest tak, jak pisze Schulman (1975), gdy dziecko najbardziej potrzebuje podtrzymania i bliskości emocjonalnej rodzica, jest on dla niego niedostępny, gdyż bywa często zaabsorbowany swymi własnymi uczuciami.

Przeżycia rodziców związane z rozwodem dezorganizują życie rodzinne i powodują zmianę w ich postępowaniu z dzieckiem. Szczególnie dwa pierwsze lata po rozwodzie są trudne. Rodzice mają kłopoty z porozumieniem się z dziećmi, są niekonsekwentni w utrzymywaniu dyscypliny i nie bardzo interesują się dziećmi (Hetherington i Coxowie 1976). Rodzic, który nie sprawuje bezpośredniej opieki nad dzieckiem staje się dlań bardziej tolerancyjny i pobłażliwy, a równocześnie zwiększa dystans uczuciowy. Zarówno samotne matki, jak i samotni ojcowie wymagają od swych dzieci bardziej dojrzałego zachowania, niżeli rodzice w rodzinach pełnych.

W rodzinie rozwiedzionej najczęściej brakuje ojca, przez co dzieci pozbawione są specyficznych interakcji z nim, a w ich życiu dominują interakcje z matką. Anali-

zując specyfikę więzi uczuciowych w rodzinie rozbitej, J. Brągiel (1990, s. 105) stwierdziła, że w postawach matek dominuje akceptacja dziecka na wysokim poziomie, jednak matek takich jest o 10% mniej niżeli w grupie rodzin pełnych. Matki rozwiedzione bardziej akceptują swoje dzieci w porównaniu z matkami innych kategorii rodzin niepełnych. Nie zmniejsza to jednak tęsknoty dziecka do obecności drugiego rodzica w codziennym życiu dziecka.

Badania (Hetherington i współaut. 1976) pokazują, że po dwóch latach od rozvodu poprawia się zdecydowanie atmosfera życia rodzinnego oraz sprawność rodziców w roli wychowawców, co pozwala również dzieciom wrócić do równowagi i zatroszczyć się bardziej o swój sukces w szkole.

Dotychczasowe badania nad skutkami rozbitcia rodziny były prowadzone głównie w odniesieniu do dzieci uczęszczających do szkoły. I tak np. N. Chmielnicki (1971) ustalił, że w rodzinach rozbitych większy jest odsetek dzieci z ocenami niedostatecznymi niż w rodzinach pełnych, ale mniejszy niż tam, gdzie istnieją konflikty i jest stan ciągłego napięcia między rodzicami. E. Marynowicz-Hetka (1980) analizując karierę szkolną uczniów szkół podstawowych pochodzących z rodzin niepełnych stwierdziła, że 14,6% dzieci miało średnią ocen niższą od dostatecznej, a 23,3% spośród nich powtarzało klasę. Badania J. Pielkowej (1983) nad środowiskiem wychowawczym samotnej matki wskazały na istnienie zależności pomiędzy postęпами dzieci w nauce a typem rodziny niepełnej. Okazało się, że dzieci z rodzin separowanych, żyjące w ustawicznej niepewności, braku poczucia bezpieczeństwa, osiągały najłabsze wyniki w nauce, nieznacznie lepsze oceny szkolne miały dzieci matek rozwiedzionych i niezamężnych, a zdecydowanie lepsze matek wdów.

W. Stojanowska (1997, s. 85) podejmująca również ten problem w swych badaniach stwierdziła, że w ocenie nauczycieli sam fakt istnienia konfliktu między rodzicami powoduje u dzieci przede wszystkim słabe wyniki w nauce, problemy związane z samopoczuciem oraz agresywność i znerwicowanie, a fakt wciągania dziecka przez rodziców w konflikt między nimi sprawiał, że pojawiały się takie przejawy zachowań, jak: trudności wychowawcze, niewłaściwe kontakty dziecka z rodzicami, apatyczność, bierność bądź agresywność i znerwicowanie oraz pogarszało się samopoczucie dziecka. Ponadto dziecko-uczeń wciągnięty w konflikt między rodzicami był w szkole najczęściej smutny, milczący (62,2%), zamyślony, rozkojarzony (62,2%), konfliktowy, nerwowy (52,8%), niewyspany (31,7%), o niechlujnym wyglądzie (21,1%).

Problem wpływu rozvodu rodziców na dorosłe życie ich dzieci na gruncie naszym nie był zasadniczo badany. Wprawdzie M. Ziemska (1973) na marginesie swych badań dotyczących wpływu rodziny na osobowość jednostki stwierdziła, że dorosłe osoby, które przeżyły rozwód rodziców często powtarzają ten scenariusz w swym dorosłym życiu. Problem ten próbował badać również P. Koch w swej pracy magisterskiej, jednak szerzej problemem tym nie interesowano się i w zasadzie nie ma badań, które ukazywałyby wpływ przeżytego w dzieciństwie rozvodu rodziców na dorosłe życie jednostki.

2. UWAGI METODOLOGICZNE

Poniżej zrelacjonujemy badania, które zmierzały do znalezienia odpowiedzi na pytanie: Jakie są konsekwencje przeżytego w dzieciństwie rozwodu rodziców na dorosłe życie jednostki?

Problem ten został uszczegółowiony i w dalszych analizach będziemy starali się udzielić odpowiedzi, na dwa następujące pytania:

1. Jakie przeżycia towarzyszyły w sytuacji konfliktu i rozwodu rodziców?

1. Jakich konsekwencji przeżytego rozwodu rodziców doświadczam w swym dorosłym życiu?

Do zbadania postawionych problemów zastosowano kwestionariusz. Składał się on z dwóch części, pierwsza z nich zawierała stwierdzenia dotyczące uczuć, jakie towarzyszyły dziecku w czasie trwania konfliktu rozwodowego rodziców, a badany zakreślał stopień natężenia tych przeżyć. Część druga zawierała stwierdzenia dotyczące sfer funkcjonowania w życiu dorosłym jednostki i należało zakreślić natężenie negatywnego wpływu rozwodu na nie.

Badania przeprowadzono z dorosłymi osobami, które przeżyły w dzieciństwie rozwód rodziców, a ich wiek w trakcie badania oscylował między 30 a 40 rokiem życia, w tym było 40 kobiet i 60 mężczyzn, a 50 osób badanych przeżyło rozwód rodziców w wieku 5-8 lat, pozostałe osoby były w wieku 9-13 lat.

3. ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ

3.1. PRZEŻYCIA TOWARZYSZĄCE ROZWODOWI RODZICÓW – UJĘCIE RETROSPEKTYWNE

Jak wspominaliśmy wcześniej, konflikt rozwodowy między rodzicami najczęściej jest bardzo dotkliwy i mocno przeżywany przez dziecko. T. Rostowska podkreśla, iż „... fakt, że w konflikt rodzinny uwikłane są osoby darzone niegdyś miłością, szacunkiem, zaufaniem, osoby, które w sytuacjach trudnych często stanowiły wsparcie, na które można było liczyć ... sprawiają, że urazy psychiczne, będące wynikiem ostrego konfliktu rodzinnego mogą pozostawiać nieraz w psychice głęboki, trudny do zatarcia ślad” (Rostowska 1998, s. 107).

W poniższej relacji spróbujemy pokazać, jakie uczucia przeżywane przez dzieci towarzyszyły rozwodowi rodziców i jakie było ich natężenie oceniane z perspektywy minionych lat, a więc w okresie swej dorosłości (Tabela 1). Analiza wyników zawartych w tabeli 1 pokazuje, że wszechogarniającym wówczas było uczucie nieszczęścia, które odczuwało 100% badanych. Drugie pod względem częstotliwości występowania było uczucie strachu, przeżywało je 96% badanych, a na trzecim miejscu było doznawanie uczucia bezsilności (94%). We wspomnieniach negatywnych doznań z okresu rozwodu rodziców znalazło się również uczucie samotności (92%). Na dalszych pozycjach badani mówili o uczuciu gniewu, wrogości otoczenia

czy o utracie poczucia własnej wartości. Należy podkreślić, że częstotliwość występowania odczuć określana terminem „bardzo często” była charakterystyczna dla osób, które przeżyły rozwód w wieku 9-13 lat. Osoby, które w czasie rozwodu rodziców były w wieku 5-8 lat używały dla określenia częstotliwości swych odczuć terminu „czasami”.

Tabela 1

Uczucie towarzyszące dziecku w sytuacji rozwodu rodziców

Rodzaj uczucia	Odczuwanie negatywnych uczuć przez dzieci w czasie rozwodu rodziców		
	Bardzo często	Czasami	Wcale
1. Uczucie nieszczęścia	60	40	0
2. Uczucie bezsilności	54	24	6
3. Uczucie samotności	52	60	8
4. Uczucie strachu	40	46	4
5. Uczucie gniewu	28	54	18
6. Uczucie porzucenia	18	40	42
7. Uczucie odrzucenia	26	52	22
8. Uczucie braku wartości	16	52	38
9. Uczucie wrogości otoczenia	24	48	26
10. Uczucie pragnienia śmierci	6	10	84

Badani wypowiadali się też, że rozwód rodziców odczuwali jako utratę części normalnego dzieciństwa (96%) i czuli się rozdarci w swych zobowiązaniach między rodzicami (76%), częściej taki stan przeżywali chłopcy niżeli dziewczęta i częściej dzieci, które w okresie rozwodu były w wieku 9-13 lat.

Przedstawione wyniki pokazują, że negatywne uczucia towarzyszące konfliktowi rozwodowemu rodziców pozostają w świadomości osób dorosłych, wskazują też, że dziecko w tej szczególnej fazie życia rodziny nie jest otoczone opieką, która łagodziłaby skutki tej niekorzystnej sytuacji rodzinnej.

3.2. SKUTKI ROZWOJU RODZICÓW ODCZUWANE W DOROSŁYM ŻYCIU JEDNOSTKI

Wiele prac badawczych pokazuje, że rozwód rodziców często jest źródłem wykojenia dzieci, np. C. Cekiera (1986), prowadząc analizę środowiska rodzinnego i wychowawczego wśród 200 młodocianych narkomanów, stwierdza, że znaczny ich procent pochodzi z rodzin niepełnych i rozbitych. Również S. Batawia (1958) i H. Kołakowska-Przełomiec (1977) stwierdzają, że znaczny odsetek nieletnich przestępców i moralnie zaniedbanych pochodzi z rodzin rozbitych. B. Kaja (1992) mówi o powstawaniu syndromu rozwodowego u dzieci przeżywających rozwód ich rodziców, polegającego na niekorzystnym rozwoju osobowości, który przejawia się m.in. w niskiej samoocenie, skłonności do niewłaściwego ustosunkowania się wobec rówieśników i dorosłych.

Poniżej prezentujemy wyniki badań ukazujące ocenę wpływu rozvodu rodziców na funkcjonowanie jednostki w życiu dorosłym (Tabela 2). Z danych zawartych w tabeli 2 wynika, że każda z wymienionych tam sfer życia jednostki została w jakimś stopniu zaburzona, gdyż ani jedna osoba spośród badanych nie stwierdziła, że rozwód rodziców nie wpłynął na nią negatywnie. Najintensywniej przeżycie rozvodu rodziców zaburza w dorosłym życiu osobowość badanych (80%), a konkretniej obraz własnej osoby (78%). Zdarzenie to skłaniało badanych do sięgania po alkohol (64%). Miało też wpływ na pojawianie się problemów w pracy (66%), w małżeństwie (62%) i we współżyciu seksualnym (62%).

Tabela 2

Sfery życia, na które wpłynął rozwód rodziców w negatywny sposób – ocena dorosłych, którzy przeżyli rozwód rodziców w dzieciństwie

Na jaką sferę twego życia wpłynął negatywnie konflikt i rozwód rodziców?	Natężenie wpływu rozvodu rodziców na wybrane sfery życia		
	Bardzo znacznie	Częściowo	Wcale
1. Na pracę	24	42	34
2. Na przyjaźnię	24	24	52
3. Na obraz siebie	34	44	22
4. Na małżeństwo	24	38	38
5. Na współżycie seksualne	22	40	38
6. Na używanie alkoholu	28	36	36
7. Na osobowość	26	54	20
8. Nie wpłynął negatywnie	0	0	0

Bardziej wnikliwe dociekania pozwoliły na stwierdzenie, że skutkiem przeżytego rozvodu rodziców i życia w rodzinie niepełnej jest brak wiedzy o tym, jak wygląda życie w normalnej rodzinie (12%), bądź nie są pewni tego, jakie ono powinno być (34%). Ponadto 26% badanych twierdziło, że z powodu przeżytego w dzieciństwie rozvodu rodziców mają w życiu dorosłym trudności w tworzeniu dobrych relacji z ludźmi, ciągle poszukują aprobaty i uznania innych (40%), gdyż ciągle przesładuje ich poczucie, że różnią się znacznie od innych.

4. WNIOSKI KOŃCOWE

Na podstawie przedstawionych badań możemy stwierdzić, że osoby, które w dzieciństwie przeżyły rozwód rodziców zachowują w swej świadomości człowieka dojrzałego uczucia towarzyszące temu zdarzeniu w tamtym czasie. Do najczęściej przeżywanych wówczas należało poczucie nieszczęścia, samotności, uczucie bezsilności i strachu. Wyniki te pokazują też, że dziecko rodziców rozwodzących się pozostaje w tym trudnym dla rodziny czasie bez wsparcia dorosłych.

W ocenie osób, które przeżyły rozwód rodziców w dzieciństwie, konsekwencje tego zdarzenia dotyczą ich w dorosłym życiu w postaci zaburzonej osobowości i

braku pełnego obrazu dobrej rodziny oraz problemów w małżeństwie, pożyciu seksualnym, a nawet skłonności do sięgania po alkohol.

Prezentowane wyniki wskazują, że zarówno dzieci, których rodzice rozwodzą się, jak i dorośli, którzy mają takie doświadczenia w swoim życiu, potrzebują wsparcia w tym trudnym okresie, ale również potrzebują pomocy terapeutycznej, dlatego wydaje się niezbędna organizacja poradnictwa rodzinnego, które podejmowałoby w swej pracy ten trudny problem rodziny, a przy tym było dostępne dla nich.

THE EFFECTS OF PARENTAL DIVORCE – FROM THE PERSPECTIVE OF THE ADULT LIFE

Summary

The study involved 100 adults, who experienced parental divorce at some point in their childhood. They evaluated the effects of the divorce from the perspective of their adult life. All of them claimed that because of the divorce they experienced feelings of unhappiness, hopelessness, loneliness and fear. They felt that even in their adult life parental divorce continued to dis their self-image (78%), marriage (62%), sexual relationship (62%), friendships (48%), alcohol consumption (64%). There was no single person who would claim that parental divorce did not affect his or her life in a negative way.

BIBLIOGRAFIA

- Batawia S., *Proces społecznego wykołajenia się nieletnich przestępców*. Warszawa 1958.
- Brągiel J., *Wychowanie w rodzinie niepełnej*. Opole 1990.
- Cekiera C., *Środowisko rodzinne młodocianych narkomanów*, w: *Zagadnienia alkoholizmu i innych uzależnień*. T. II. Materiały XXXV Zjazdu Psychiatrów Polskich, (red.) Z. Bizon, W. Szyszko-wska. Warszawa 1986.
- Chmielnicki N., *Wpływ struktury rodziny na niepowodzenia szkolne*. „Problemy Rodziny” 1971, nr 2.
- Goode W. J., *Women in divorce*. New York 1956.
- Hetherington E. M., Cox M., Cox R., *Divorced fathers*. „The Family Coordinator” 1976, nr 4.
- Kaja B., *Rozwód w rodzinie a osobowość dziecka*. Bydgoszcz 1992.
- Kołąkowska-Przełomiec H., *Przestępczość i nieprzystosowanie społeczne nieletnich w genzie przestępczości dorosłych*. Wrocław 1977
- Pielka J., *Rodzina samotnej matki jako środowisko wychowawcze*. Katowice 1983.
- Rostowska T., *Niektóre psychologiczne uwarunkowania konfliktu międzypokoleniowego w rodzinie*. „Pedagogika Rodziny” T. 1, 1998.
- Schulman C. L., *The single-parent family*. „Journal of Jewish Communal Service” 1975, nr 4.
- Stojanowska W., *Ochrona dziecka przed negatywnymi skutkami konfliktu między jego rodzicami*. Warszawa 1997.
- Wojciechowska L., *Funkcjonowanie społeczne na terenie szkoły dzieci z rodzin rozbitych*, w: *Psychologia. Podstawy rozwoju i wychowania dzieci i młodzieży w rodzinie z uwzględnieniem współpracy z instytucjami pozarodzinnymi*. (red. L. Wołoszynowa). Warszawa 1978.
- Ziemska M., *Rodzina a osobowość*. Warszawa 1973.